

Radim Marada: Kultura protestu a politizace každodennosti
CDK Brno, 2003, 220 s.

Kniha Radima Maradu *Kultura protestu a politizace každodennosti* sa tematicky radí do sociológie politiky. Výrazne ju formuje aj autorovo dlhoročné bádanie v oblasti dejín sociológie, sociológie občianskej spoločnosti a nie v poslednom rade v oblasti sociológie vedenia. Vďaka pozoruhodnému zúročeniu týchto základov sa Maradova práca posúva medzi knihy, ktorých vplyv výrazne prekročí tematickú oblasť i dobu svojho vydania.

Jej prvá časť *Politická skúsenosť v štátnom socializme* nadväzuje na skúsenosti starších čitateľov s ťažkosťami vyjadrovania nesúhlasu v minulom režime. Na tomto pozadí Marada prekračuje bežné chápanie spolitizovania každodennosti ako osobne prežívanej *nespokojnosti* so spôsobom vládnutia a pristupuje k nemu ako k *schopnosti a možnosti* túto nespokojnosť artikulovať. Vyladzuje našu vnímavosť k štruktúrnym podmienkam a kultúrnym predpokladom (k interpretačným schémam, diskurzívnym reprezentáciám etc.) tejto artikulácie. Marada sa tu pokúša priblížiť, aké dôsledky mal pred pádom, ale aj po páde bývalého režimu nedostatok skúseností s argumentujúcou diskusiou o kontroverzných otázkach a dôvodí, že neschopnosť otvorene debatovať o konfliktných témach s príslušníkom druhej strany nespôsobil len strach z mocenskej perzekúcie. Podľa Maradu bola táto neschopnosť debaty aj, a možno najmä, dôsledkom chýbajúcich vzorov argumentujúceho diskurzu.

Zameraním na analýzu predpokladov a podmienok sa Marada odkláňa od stredoprúdového sociologického sústredenia sa na stavy vedomia. Uplatňuje tu ako napokon v celej práci trojrozmernú bourdieuvskú analýzu, ktorá integruje skúmanie štruktúrnych (organizačných) podmienok, kultúrnych predpokladov a samotného konania. Takto násobený pohľad osvetľuje chýbajúce komponenty politickej sféry štátneho socializmu a robí zrejým, že o modernizačnom deficite štátneho socializmu v Československu pred rokom 1989 možno hovoriť v súvislosti s neprítomnou sférou verejnej reprezentácie politických konfliktov.

V druhej časti *Moderný štát, občianstvo a politizovanie každodennosti: historická perspektíva* načrtáva základné rysy historického procesu, ktorý viedol k osamostatňovaniu ekonomickej sféry a ustanoveniu relatívne autonómnej sféry politiky, a skúma dôsledky, ktoré malo toto osamostatnenie pre rozširovanie skúsenosti súkromnej, formálne nezávislej identity a pre formovanie politických postojov či identít. Marada ukazuje, že významným dôsledkom autonómnosti verejnej sféry je, že si politické postoje, názory či identity osvojujeme do určitej miery nezávisle od ostatných sociálnych charakteristík. Politickú identitu či orientáciu v modernom zmysle už nemožno jednoducho odvodiť od pohlavia, veku, miesta bydliska, profesie, etnickej či náboženskej príslušnosti, životného štýlu, rodinného stavu alebo kultúrneho vkusu konkrétneho človeka. Pre slabé korelácie sociálnych a politických charakteristík, ktoré už dávnejšie signalizujú prieskumy politických orientácií a ktoré sa zvyknú interpretovať ako prejav nevykryštalizovanej politickej kultúry, má teda Marada štruktúrne vysvetlenie. Marada buduje štruktúrny model politickej identity a ukazuje, že možnosť formovania a artikulácie politických identít sa viaže na inštitucionalizáciu konfliktu v politickej a verejnej sfére a existenciu rezervoáru všeobecne zrozumiteľných a použiteľných kultúrnych statkov či artefaktov (ideí a ideologických systémov, politických strán, programov, manifestov a stanovísk). Súčasne upozorňuje, že z hľadiska skúsenosti jednotlivca je autonómnosť politickej sféry základným predpokladom, aby sa človek mohol cítiť a prejavíť ako relatívne autonómny politický aktér a aby si mohol osvojiť politickú identitu ako súčasť chápania seba a prezentácie pred druhými. A naopak, z pohľadu sociálneho aktéra je situácia previazania statusu a životného štýlu, ktorú sociológovia niekedy ešte pokladajú za „normatívne normálny“ stav, zúžením možnosti voľby a určitou kultúrnou pascou.

V tejto časti sa naplno rozvíja Maradov komplexný prístup, ktorý sám nazýva štruktúrnou analýzou Bourdieuho tradície, ktorá skúma človeka v silovom poli kultúrnych a organizačných podmienok a je osobitne vnímavá k spôsobom, akými aktéri tieto podmienky včleňujú do svojho konania. Marada sa odpája od známejších teoretizovaní o identite, ktoré napriek psychoanalytickému či psychologickému slovníku spája ignorovanie skúsenosti ľudí, a osvetľuje tento pojem z hľadiska konajúceho sociálneho aktéra. Robí to spôsobom, ktorý môže mať veľmi plodné výskumné implikácie. Identitu chápe ako *senzitivnosť k podnetom*: „Znakom politickej identity je schopnosť a nutkanie interpretovať prvky vlastnej skúsenosti ako politicky relevantné. Je to dispozícia rozoznávať skúsenostné podnety ako súčasť problému, ktorý spadá, alebo by mal spadať do agendy politického autoritatívneho rozhodovania. Táto senzitivita filtruje v našej skúsenosti problémy, s ktorými sa nemôžeme, nedokážeme, alebo nechceme potýkať len individuálne ako so svojimi súkromnými záležitosťami, ani ich riešenie nechceme prenechať osudu alebo Božej prozreteľnosti.“ (s. 74-75)

Maradovo poňatie identity ako senzitivity k podnetom by mohlo podľa môjho názoru pomôcť zo závozu súčasnému výskumu identít. Rozhodne je liekom proti jednostrannosti. Umožňuje totiž viazať identitu na jednotlivca a pritom ju analyzovať v sociologických alebo štruktúrnych pojmoch. Je pozorné voči skúsenosti sociálnych aktérov a súčasne zohľadňuje charakter dostupných diskurzívnych a interpretačných schém, ktoré podporujú alebo obmedzujú rôzne druhy politickej senzitivity.

Tretia časť knihy *Protestná identita: Politická senzitivita mladosti* ponúka výklad procesu ustanovenia protestnej kultúry ako relatívne autonómnej kultúrnej formy a sféry sociálnej interakcie. Marada tu približuje, ako sa v posledných desaťročiach premieňal charakter protestnej kultúry. Aj keď súčasné radikálne protestné hnutia ešte stále využívajú pri svojej prezentácii symboly mladosti, prestávajú byť výrazom generačného konfliktu. Kultúra protestu sa stále zreteľnejšie oddeľuje od biologicky definovanej mladosti. Marada veľmi presvedčivo ukazuje, ako tento historický posun súvisí s relatívnym oslabením generačného konfliktu, ktorý bol v minulosti sociálne psychologickým základom a súčasťou revolt. Podľa neho nás tieto posuny oprávňujú chápať a opisovať protestné správanie ako jeden z (voliteľných) spôsobov sociálnej integrácie a adaptácie.

Osobitnú pozornosť v tejto kapitole Marada venuje kultúre protestu a presviedča, že na bourdieouvský kmeň možno naštepiť simmelovský koncept kultúrnych foriem a aj Luhmannovu teóriu sociálnych systémov. Podáva brilantný rozbor organizačných foriem komunikácie protestu a ukazuje, aká veľká pozornosť sa v rámci protestných hnutí venuje hraniciam autentického protestu a ako prispieva k artikulácii sociálnych identít príslušných aktérov. Upozorňuje na dôležitý rozdiel medzi protestom ako kultúrnou formou či médiom komunikácie a inštitucionálno-organizačnou oporou protestných hnutí a rozoberá otázky kolízií medzi prejavmi protestnej mentality a strategickou inštrumentalizáciou organizovaných činností.

Jednou z kľúčových tém knihy je politická senzitivita stredných vrstiev vo vzťahu k protestným hnutiam. Túto otázku Marada predstavuje v perspektíve prepletenia sociálnej skúsenosti stredných vrstiev a diskurzívnych, organizačných a symbolických foriem jej politickej reprezentácie (sebaprezentácie) vskutku brilantne. Ak pripustíme, že kultúrne zobrazenia či predstavy sú činiteľom, ktorý formuje našu skúsenosť, vzťah k druhým a pomáha nám nachádzať motivácie k určitému spôsobu konania, potom môžeme s Maradom a v nadväznosti na Bourdieuho uznať, že v modernej spoločnosti prebieha proces sociálneho rozvrstvenia predovšetkým na úrovni sociálno-kultúrnych interpretácií: ako proces vzájomného triedenia, ktorého subjektom sú sami sociálni aktéri, ktorých sa triedenie týka. Stredná trieda v takomto chápaní nie je produktom výskumníkov, ale definuje sama seba. Marada ukazuje, že takýto uvedomelý – a sebauvedomujúci svet stredných tried sa stáva privilegovaným poľom zápasu, kde sa formulujú politické konflikty a presadzujú sa ako agenda politického súperenia či verejnej diskusie. Súčasťou tohto procesu je aj rozmach nových sociálnych a protestných hnutí. Hlavné súperiace strany (zástancovia „establišmentu“ aj jeho kritici) pritom nachádzajú svoju mobilizačnú základňu predovšetkým v stredostavovskej mentalite. S tým súvisí aj posun v ich agende smerom k identite. Hnutia do politickej arény nevstupujú (len) ako nositelia požiadaviek voči politickej reprezentácii, ide im (aj) o demokratizáciu každodenného života. Ich cieľom je doplniť a korigovať klasickú liberálnu politiku rovnakej dôstojnosti (rovnakých práv) politikou diferencie (nároku na uznanie vo svojej jedinečnej identite). Marada tak dôvodí, že konfliktná línia v súčasných spoločnostiach nie je založená triedne ani nie generačne. Má väčšmi podobu separácie alternatívnych a nesúladných svetov (veľmi zjednodušene étosov yuppies a hippies) než priameho podriadenia sociálnych skupín.

Vedľajším, významovo však nie malým prínosom tejto kapitoly je, že úspešne spochybňuje zjednodušený mediálny diskurz o protestných hnutiach.

Argumentáciu práce dovŕšuje štvrtá časť nazvaná *Protestná kultúra a politická senzitivita stredných vrstiev*. Venuje sa premene stredných tried a paradoxnému súbežnému etablovaniu aj miznutiu občianskej spoločnosti. Marada tu okrem iného ukazuje, že vo svete práce reprezentujú nové stredné triedy symbolickí analytici - profesionáli, ktorí sa v tom či onom zmysle živia interpretáciou sociálnej skúsenosti a že význam týchto profesií súvisí aj s individualizmom nových stredných tried, ktorý je zreteľný vo vysokej hodnote, ktorú má pre jej príslušníkov sama schopnosť mať a prezentovať vlastný názor. Protestná kultúra sa potvrdzuje, či dokumentuje aj výberom zamestnania: „určitá časť pracovného trhu sa dostáva do gravitačného poľa vymedzeného vzťahom k mocenskému ekonomicko-politickému systému a étosom, ktorý tento systém v protestnej perspektíve reprezentuje“. (s. 193) Znamená to, že stredná trieda sa dokáže polarizovať aj vo svete práce a pre oddaných reprezentantov protestu je voľba profesie indikátorom autenticity protestu ako politicky relevantného postoja. Inými slovami podľa Maradu sa voľba povolania „môže stať realizáciou politiky identity par excellence (oproti púhej demonštrácii uvoľneného liberalizmu životných štýlov)“. (s. 194)

Marada teda ukazuje, že protestnú kultúru už možno analyzovať ako ustálenú formu, ktorá sa stala všeobecne použiteľným kultúrnym statkom. Znamená to, že ho už nevlastní a o autenticite jeho používania nerozhoduje žiadna špecifická sociálna skupina. Z toho ďalej vyplýva, že autenticitu protestu už nemožno odvodzovať od sociálnych charakteristík aktérov protestu, ale od zvládnutia samotnej kultúrnej formy. Tu Marada upozorňuje, že rastúca autonómia kultúry protestu môže mať charakter kultúrnej pasce (pripísaná identita, obmedzenie životných volieb). Pojmom kultúrnej pasce Marada označuje tie situácie, konštelácie, v ktorých pre politickú príznakovosť dochádza k obmedzeniu volieb životných aktivít. Tento spôsob hodnotenia (podľa rozsahu autonómie volieb) je jediným priamym hodnotením, ktoré Marada v práci uplatňuje. Na druhej strane však možno pozorovať, že sama zaviazanosť sa stáva vecou trvalej voľby.

Marada pozoruhodným spôsobom nadväzuje na Simmela, Luhmanna a Bourdieuho a ďalších sociologických klasikov (pracuje aj s Marxom ako s autorom, ktorý nemusí byť za každú cenu znemožnený, ale ani vyzdvihovaný) a integruje štruktúrnú analýzu, s prístupom kultúrnych foriem a perspektívou sociálnej praxe. Jeho analýza je príkladne komplexná. Sociálno-psychologickému slovníku sa vyhýba s výnimkou tých prípadov, v ktorých ho samotní aktéri používajú na organizáciu svojej skúsenosti. Tak je to aj s termínom identita, ktorý tu vďaka začleneniu do štrukturálnej perspektívy prináša viac, ako by sme čakali.

Marada vytvoril komplexnú prácu o premenách moci, sociálneho konfliktu a sebachápaní občana ako politického aktéra. Poskytol príklad sociológie schopnej líčiť genézu a štruktúrne zasadenie perspektív priaznivcov a odporcov sociálnych protestov bez toho, aby nám radil, ako máme naložiť s týmto poznaním a ako sa postaviť k historickej skutočnosti, v ktorej je zdrojom rizika aj nedostatok volieb a aj všeobecný prebytok autonómie a nezávislosti. Upozorňuje, že na tieto otázky sú len sociálne odpovede. Aj v tom priznaní, v dôraze na sociálne objektívnu sociológiu môže byť mnohým vzorom.

Predpokladám, že nemálo sociológov bude Maradovu knihu vnímať tak trochu ako návrat domov. Ukazuje výhodu komplexnej štruktúrnej analýzy, na ktorú možno štepiť či obohacovať ju o rôzne jemné analýzy (napr. interpretačných schém, diskurzívnych reprezentácií), ktoré však samé o sebe sú trochu neúčinným príspevkom k poznaniu. Pripomína, že znalosť histórie a schopnosť pracovať s komplexným historickým materiálom bola vždy predpokladom dobrej sociológie a až ona dáva vyniknúť jej prednostiam. Skrátka, ak doteraz skúsenosť väčšmi potvrdzovala Millsove slová o tom, že sociologické objavy sa robia najmä prenosom či výpožičkami z iných disciplín, Maradova kniha nám naopak názorne ukazuje, aké bohaté dedičstvo a skvelé možnosti nám poskytuje vlastná disciplína.

